

N. A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 250 p.

Recenta carte a profesorului ieșean N. A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, se bazează pe unul dintre cele mai interesante și dificile demersuri intelectuale din lumea literelor: studierea unui text în vederea stabilirii datelor de identificare ale acestuia (paternitate, datare, localizare, filiație), atunci când, dintr-un motiv sau altul, ele nu sunt consemnate în textul propriu-zis ori există suspiciuni în privința corectitudinii lor.

Obiectul analizei de față este începutul de cronică intitulat *Istoria Țării Rumânești, întru care să cuprindă numele ei cel dintâi și cine au fost lăcuitoarii ei atunci, și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpânit, până și în vremile de acum cum s-au tras și stă*, al cărui autor a fost identificat de către N. Iorga în persoana stolnicului Constantin Cantacuzino. Cu toate că demersul lui N. Iorga de lămurire a paternității textului fusese precedat de încercări similare, dar cu rezultate diferite, din partea lui B. P. Hasdeu (în 1866), a lui M. Kogălniceanu (1872) și a lui Aron Densusianu (1885 și 1894), numai opinia lui (din 1899) a fost acreditată de istoriografie și de istoria literaturii române.

Se știe însă că popularitatea de lungă durată de care s-au bucurat unele din ideile lui N. Iorga se explică nu atât prin caracterul imbatibil al argumentației ori măcar prin dificultatea aducerii unor probe contrare, ci mai degrabă prin prestigiul marelui istoric și prezumția de infailibilitate a analizelor sale. Este și cazul verdictului în chestiunea paternității cronicii muntenești în discuție. Cum au arătat însă câțiva cercetători din secolul trecut (Dimitrie Onciul, Al. T. Dumitrescu, P. V. Haneș, Ștefan S. Gorovei), Iorga și-a construit teoria pe elemente de circumstanță, ignorând fapte de limbă și stil și, pe alocuri, chiar conținutul textului.

Unul dintre cei care au redeschis chestiunea paternității *Istoriei Țării Rumânești* este N. A. Ursu care, în trei articole publicate în 1982 (*Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica”, XVII, nr. 32 și 33), 1988 (*Din nou despre paternitatea Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXV, partea a II-a) și respectiv 1991 (*Concordanțe lingvistice și stilistice între prefețele mitropolitului Teodosie, Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino și traducerea Foletului novel*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLII, nr. 5-6), a încercat să demonstreze că autorul cronicii nu poate fi stolnicul Constantin Cantacuzino, ci un altul, anume mitropolitul Teodosie al

Țării Românești (1621-1708). Domnia Sa își întemeia demonstrația pe identificarea unor particularități lingvistice și stilistice comune, pe de o parte, unor texte semnate de Teodosie și, pe de altă parte, *Istoriei Țărâi Rumânești* (cu autor neprecizat în text) și *Foletului novel* (susceptibil a fi fost semnat cu pseudonim). Documente scoase la iveală ulterior, precum și fapte revelate cu ocazia altor studii au impus reluarea problemei în lucrarea de față, cu argumente mai multe, mai complexe, de natură istorică, grafologică, lingvistică și stilistică. Acestea confirmă ipoteza unuia și aceluiași autor pentru textele la care se referise cercetătorul ieșean în studiile anterioare, dar oferă o altă soluție în privința identității acestuia.

*

Cartea *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* este structurată în patru capitole, urmate de o *Anexă* care se referă la cea mai recentă ediție critică a *Istoriei Țărâi Rumânești* întocmită de Otilia Dragomir în 2006.

În primul capitol, *Scurt istoric al chestiunii* (p. 7-25), profesorul N. A. Ursu trece în revistă și discută succint încercările de elucidare a paternității textului analizat, de la cele ale personalităților cu variate preocupări culturale din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea (B. P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, V. A. Ureche, Aron Densusianu, Dimitrie Onciul, Al. T. Dumitrescu), până la cele întemeiate (mai mult sau mai puțin) pe studii lingvistice și filologice, ale cercetătorilor Al. Duțu, Radu Șt. Ciobanu, Ștefan S. Gorovei. N. A. Ursu se oprește mai mult asupra a trei demonstrații care au dus în final la identificarea a doi autori ai cronicii: teoria lui N. Iorga, întrucât opinia lui, deși cu deficiențe importante de argumentație, a avut cei mai mulți adepți; demonstrația Otiliei Dragomir, care se străduiește să găsească probe suplimentare în favoarea părerii impuse de marele istoric; și teoria lui N.A. Ursu însuși, care concluzionase în studiile anterioare că paternitatea lucrării îi aparține mitropolitului Teodosie.

Constatând identitatea de limbă și stil dintre *Foletul novel* și *Istoria Țărâi Rumânești*, N. A. Ursu considerase în 1982 că oricine ar fi fost traducătorul real al primului text *trebuie* să fi fost și autorul celui de-al doilea. Principiul rămâne același și în demersul de față, deși paternitatea atribuită lui Teodosie nu se mai susține. Întrucât „identificarea traducătorului *Foletului* constituie *cheia* stabilirii indiscutabile a paternității *Istoriei Țărâi Rumânești*” (p. 26), cercetătorul ieșean se concentrează pe descoperirea identității acestuia în capitolul al doilea al cărții sale, *Cine este Ioan Românul (alias Ion Frâncul), traducătorul Foletului novel?* (p. 26-175). În cele șase subcapitole ale acestei părți, N. A. Ursu descoperă, în urma unor analize minuțioase, fapte care, la final, se constituie în argumente greu de contestat în favoarea tezei că autorul real al traducerii *Foletului* este Ion Frâncul, care semna uneori cu pseudonimul Ioan Românul și se recomanda străinilor cu numele Giovanni Candido Romano, logofăt în cancelaria domnească și al mitropoliei și, din aceste poziții, „mâna dreaptă a Stolnicului [Constantin Cantacuzino, n.n.] [...] și [...] mâna dreaptă a mitropolitului Teodosie” (p. 106). Cercetătorul ieșean arată că Ion Frâncul fusese deosebit de activ în

funcțiile pe care le ocupase. De pildă, ca logofăt al mitropoliei a colaborat cu Teodosie la redactarea prefetei *Liturghierului* din 1680, probabil a colaborat și la redactarea prefetelor scrise în numele domnitorului Șerban Cantacuzino la *Evanghelie* (1682) și la *Apostol* (1683) și a fost *necunoscutul* (așa se referă la acest personaj studiile de până acum asupra *Bibliei* de la București din 1688) care a pregătit pentru tipar, alături de copistul Dumitru și de grămaticul Nicola, *Vechiul Testament* tradus de Nicolae Milescu Spătarul (p. 93). Apoi, ca logofăt în departamentul relațiilor externe al cancelariei domnești, se pare că a redactat și scris mai multe documente (scrisori, rapoarte diplomatice) în limba română și italiană și a tradus unele texte în numele lui Constantin Cantacuzino.

Analiza grafologică comparativă a manuscriselor atribuite cu certitudine lui Ion Frâncul și a însemnărilor de pe unele cărți ale lui Constantin Cantacuzino, precum și studiul atent al acestora (din punct de vedere stilistic și ținând seama de conținutul lor de idei) relevă faptul că multe dintre însemnările din bibliotecă nu îi aparțin Stolnicului (așa cum se considera până acum), ci lui Ion Frâncul. În subcapitolul intitulat *Însemnări ale logofătului Ion Frâncul pe unele cărți din biblioteca Stolnicului*, N. A. Ursu aduce surprinzătoare corectări lucrărilor lui Corneliu Dima-Drăgan (*Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967) și Liviu Onu (*Critica textuală și editarea literaturii române vechi, cu aplicații la cronicarii moldoveni*, București, 1973) și, implicit, unor studii ulterioare care s-au raportat fără rezerve la acestea. Redăm spre exemplificare un singur caz din cele șapte analizate: „Pe foaia liminară a lucrării lui Guilielmus Durantus, *Rationale divinarum officiorum*, manuscris latin pe pergament, din anul 1370 [...], se află însemnarea: «*Ceastă carte veche și grea este adusă de oștenii noștri ce au oștit cu turcii la Beciu, dentr-acolo luată, mergând la anul de la spăsenia lumii 1683, measeța mai, când creștinătatea au bătut toată puterea turcească și i-au gonit cu mare rușine de-acolo, luându-le și toată avuția, și armele, cap oștilor tuturor creștinești fiind Ioan al treilea craiul leșasc, din rodul Sobieștilor, și Carol duca al Lotaringhiei, ce era și cumnat, [...] dintăi împărat al Romanului, iară a turcilor era vizirul Kara Must[afa] [...] Ibrahim*» [...].

Comentând atitudinea antiotomană a autorului acestei însemnări, Radu-Ștefan Ciobanu încearcă să schițeze un portret de diplomat prudent și prevăzător al Stolnicului [vezi nota 66, n.n.]. De fapt însă aflăm în ea aceeași atitudine constant antiotomană a traducătorului *Foletelor*” (p. 113).

Este demonstrat așadar faptul că logofătul avea acces la vasta bibliotecă a Stolnicului și, în consecință, se bucura de circumstanțe favorabile edificării intelectuale care i-ar fi permis să alcătuiască un început de letopiseț ca cel discutat în prezentul studiu.

Și mai importantă pentru stabilirea paternității *Istoriei Țărâi Rumânești* este demonstrarea (p. 120-121) faptului că o însemnare de pe copia *Letopisețului Țării Moldovei*, pe care Liviu Onu o pusese pe seama lui Constantin Cantacuzino, aparține tot lui Ion Frâncul. Particularitățile sintactice ale acestei însemnări coincid cu cele ale *Istoriei Țărâi Râmânești*, ale *Foletelor* și ale prefetelor acestora, precum și cu cele ale textelor redactate și scrise de logofăt în cancelaria mitropoliei și în cancelaria domnească.

Până în acest punct al demonstrației, N. A. Ursu nu insistă asupra particularităților lingvistice și stilistice ale scrisului lui Ion Frâncul, detectabile atât în textele care îi aparțin fără dubii, cât și în cele cu paternitate discutabilă. Cercetătorul face totuși referire la preferința logofătului pentru unele construcții și sintagme, câteva dintre ele cu grad înalt de specificitate: clișeu stilistic *le aduc și le închin*, cu unele variante (p. 117), sintagma *de la nașterea Fecioarei* (p. 117), fraza exclamativă de un anumit tip (p. 170), fragmente de frază rimate și ritmate, verbul *zice* în propoziții incidente (p. 172) ș.a. În schimb, argumentația de până acum se bazează mai ales pe analiza grafologică a unui corpus de texte redactate în limba română și italiană, cu alfabet chirilic sau latin, de la „simple” încercări de condei pe manuscrise muntenești de uz bisericesc, până la acte diplomatice (cum sunt scrisoarea în italiană a stolnicului Constantin Cantacuzino trimisă contelui L. F. Marsigli, la 4 ianuarie 1694 și anexele ei) ori documente juridice (ca *Testamentul lui Dona Pepano*, din 1667). Alături de cele peste o sută patruzeci de fotocopii cuprinse în carte, autorul face publice peste treizeci de fotomontaje în care prezintă în mod sintetic, prin decupaje de cuvinte, desenul a douăzeci și una de slove. Rațiunea acestui imens travaliu este exprimată de autorul însuși: „În felul acesta oferim cititorului interesat posibilitatea să compare pe loc grafia însemnărilor lui *Frâncul logofăt* cu grafia documentelor și a însemnărilor pe care le considerăm scrise de el, spre a se convinge că, în toate situațiile, este vorba de una și aceeași persoană, *Ion Frâncul*, traducătorul *Foletului novel*” (p. 29).

Capitolul al treilea al cărții se intitulează *Istoria Țării Rumânești nu poate fi opera stolnicului Constantin Cantacuzino* (p. 176-231) și este structurat în două subcapitole. Demonstrația că *Istoria Țării Rumânești* și versiunea românească a *Foletului novel* sunt redactate de aceeași persoană, aplicându-se metoda comparativă în privința limbii și stilului celor două lucrări, se desfășoară abia în al doilea subcapitol. În primul, *Comentariile denigratoare la adresa grecilor aflate în acest început de istorie a românilor sînt incompatibile cu originea etnică grecească a Stolnicului și cu calitatea sa de Cantacuzin*, N. A. Ursu redeschide discuția privind incongruența dintre tonul denigrator, pe alocuri pamfletar, al textului față de greci și persoana celui considerat autor al cronicii – stolnicul Constantin Cantacuzino, descendent al unei ilustre familii grecești, „cândva casă imperială la Bizanț” (p. 181). Observații asupra acestei nepotriviri au fost formulate la începutul secolului trecut de Dimitrie Onciul și Al. T. Dumitrescu, însă fără urmări asupra părerii impuse în conștiința majorității de N. Iorga. Și N. A. Ursu găsisese în această neconcordanță un argument pentru imposibilitatea ca *Istoria Țării Rumânești* să-i aparțină Stolnicului, părere pe care a susținut-o în studiile anterioare în încercarea de a lega cronică de numele mitropolitului Teodosie. În lucrarea de față, cercetătorul ieșean citează ample porțiuni din cronică, analizându-le mesajul în detaliu și raportându-le atât la persoana Stolnicului, cât și la alte rechizitorii drastice la adresa grecilor, realizate de români în secolul al XVIII-lea.

Dacă nu Stolnicul este autorul *Istoriei Țării Rumânești*, dacă autorul versiunii în limba română a *Foletului novel* și al prefetelor originale la diverse texte religioase – toate identice din punct de vedere lingvistic și stilistic cu începutul de cronică muntenească – nu este mitropolitul Teodosie, ci logofătul Ion

Frâncul, concluzia nu poate fi decât că autorul căutat al *Istoriei Țării Rumânești* este același logofăt Ion Frâncul sau Ioan Românul. „Comunitatea aceasta a particularităților stilistice și lingvistice ale textelor menționate” (p. 183) este demonstrată încă o dată, în amănunt, de către N.A. Ursu în subcapitolul *Unele comentarii și numeroasele particularități stilistice și lingvistice comune traducerii Foletului novel, prefețelor semnate de mitropolitul Teodosie la cele cinci cărți și Istoriei Țării Rumânești dovedesc faptul că aceasta a fost scrisă de logofătul Ion Frâncul*. Cercetătorul prezintă zece mărci stilistice ale scrisului lui Ion Românul, cu foarte multe exemple din toate textele menționate: comentarii filozofice și teologice formulate asemănător; fraze și structuri rimate și ritmate; digresiuni în text (comentarii, precizări, explicații, glosări); folosirea perechilor de cuvinte sinonime sau cvasisinonime unite prin conjuncția *și*; începuturi similare de fraze; începuturi de fraze sau de propoziții subordonate în care este folosită conjuncția *dară* (uneori *însă*); frecvența deschidere a unei fraze cu *însă*; verbul *zice*, în forme și propoziții incidente; dislocarea unor cuvinte, forme sau fragmente de frază; sintagme sau propoziții identice ori similare, în contexte similare.

Alături de aceste particularități stilistice sunt de semnalat și cele gramaticale: dezacorduri și greșeli de exprimare (observate și de Mario Ruffini și de Al. Mareș care, pe baza lor, atribuiseră *Foletul* „italianului” cunoscător de română Giovanni Candido Romano); întrebuițarea unor substantive în forme articulate în locul celor nearticulate, impuse de context (de asemenea comentate de Al. Mareș); frecvența formelor neaccentuate de dativ ale pronumelui personal cu valoare posesivă; folosirea pronumelui relativ *cine* „care”; forma de genitiv singular *toatei* a adjectivului pronominal nehotărât *tot*; verbele *a ține* și *a rămâne* folosite cu forme specifice conjugării a doua etc.

În sfârșit, paternitatea lui Ion Frâncul asupra cronicii „se confirmă și la nivelul vocabularului prin prezența în textele menționate a unui mare număr de cuvinte cu forme neobișnuite, sensuri aparte sau frecvență mare” (p. 222): *amestecătură* „tulburare, dezordine”, *arsură* „incendiu”, *can* „cam”, *cerca* „căuta”, *cercare* „căutare”, *cuvios* „care se cuvine”, *fugi* „a alunga, a îndepărta”, *grijuit* „îngrijit”, *nemort* „nemuritor”, *obiciui* „obișnui”, *potrivi* „compara”, *semna* „însemna”, *soțiere* „societate”, *spânzura* „a depinde, a atârna”, *strimt* „anevoios” etc.

Ultimul capitol al studiului este cel de concluzii (p. 232-238), din care spicuiem trei idei dintre cele sugerate și susținute de către N. A. Ursu: originea acestui, până acum, misterios personaj mărunț din viața culturală a Țării Românești pare să fie una ardeleană; a studiat „la un gimnaziu din Transilvania, de unde s-a întors probabil și cu o mică bibliotecă, în care se găseau principalele cărți folosite în *Istorie*, căci se pare că a avut de tânăr pasiunea studiului, îndeosebi al istoriei” (p. 237); dacă Ion Frâncul, alias Ioan Românul sau Giovanni Candido Romano este *de facto* autorul unor lucrări exemplare pentru limba literară și cultura românească din secolul al XVIII-lea, locul lui în istoria limbii române literare și a culturii românești în ansamblu trebuie revizuit.

În afara demonstrației propriu-zise a paternității lui Ion Frâncul asupra *Istoriei Țării Rumânești*, N. A. Ursu aduce unele corectări la cea mai recentă ediție critică a cronicii, realizată de Otilia Dragomir, în anexa *Observații pe marginea ultimei ediții a Istoriei Țării Rumânești* (București, 2006), privind *transcrierea corectă a unor cuvinte și fraze* (p. 239-248). Astfel, pentru realizarea unei viitoare ediții științifice a acestui text din secolul al XVIII-lea, editorul va trebui, printre altele, să îndrepte greșelile de copist din versiunile manuscrise ale cronicii, nu să le reproducă în ediție, să revizuiască atent punctuația unor fraze pentru a asigura claritatea mesajului și să însoțească cuvintele deosebite prin glosări adecvate, bazate pe înțelegerea deplină a contextului.

*

Când nu există prea multe certitudini legate de o anumită temă de cercetare, filologul autentic își găsește sprijin în câteva componente ale personalității sale, aspecte poate înnăscute, dar mai ales dobândite și exersate prin studiu: luciditate în coroborarea informațiilor, pasiune, onestitate și lipsa orgoliului. Răspunzând unor observații ironice ale lui Liviu Onu (prilejuate acestuia de faptul că N. A. Ursu îl indicase, în 1986, pe Nicolae Milescu Spătarul ca autor al versiunii românești a cărții de morală creștină *Mântuirea păcătoșilor* scrisă de călugărul cretan Agapie Landos, după ce susținuse, în 1978, că aceasta îi aparține lui Dosoftei), N. A. Ursu se justifică fără patimă¹, amintind o observație a lui I. Bogdan, care se potrivește și cercetărilor filologice: „În istoriografie, mai mult decât în orice altă știință, erorile sunt greu de evitat; ca să ajungi, însă, la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvârși și dorința statornică de a le îndrepta”². Spusele lui I. Bogdan sunt, de altfel, mottoul primului capitol din cartea prezentată aici.

Adina Chirilă

¹ În *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mântuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos*, în N. A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, Editura Cronica, 2003, p. 331.

² I. Bogdan, *Prefață la Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. V, apud N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 331.